

KİTAP TANITMA

Dr. Nesimi YAZICI

Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları-İcazetnâmeler, Islahat Hareketleri**, İstanbul, 1983, s. 355.

Eğitimin toplumların hayatındaki önemini izaha gerek yoktur. Bu sebeple de onun başlangıcını tarihin en eski çağlarına kadar götürmek mümkündür. Geçmişin olayları ve kurumlarını inceleme ve elde ettiği bilgi ve belgelerden derlediği sentezi günümüze ulaştırma ilmi olarak da tarif edebileceğimiz Tarih ise, bu fonksiyonunun bir gereği olarak çalışma alanı içerisine eğitim ve öğretim tarihini de almıştır. Bu cümleden olmak üzere çeşitli milletlerin eğitim süreçleri değişik çalışmalara konu teşkil etmiştir. Burada tanıtmaya ve tenkide çalışacağımız araştırma da bu türdendir ve isminden de anlaşılacağı üzere “Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi”ni kendisine inceleme alanı olarak seçmiştir.

Sayın hocamız Hüseyin Atay, aslında kendisine çalışma sahası olarak Tarih’ten çok, Felsefe ve Kelam’ı seçmiştir. Bu bilim dallarında titiz araştırma ve emek mahsulü eserleri ve makaleleri bulunmaktadır. Bununla birlikte onun bu formasyonu, haklı olarak, ilk bakışta Osmanlı ve eğitim tarihçilerinin sahası olarak görülebilecek bir konuda çalışmasını engellemez. Fakat hemen şunu da önemle vurgulamak gerekir ki, hocanın sahibolduğu bilgi birikiminin izleri, medreselerle ilgili bu eserinde oldukça kolay farkedilebilmektedir.

Hüseyin Atay’ın, “Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi” ismini taşıyan kitabı, **Önsöz, Giriş**, bunu takibeden iki müstakil bölüm ve **Fihristler**’den oluşmaktadır.

Sayın Atay, **Önsöz** (s. 5-6)’ünde bu çalışmayı yapmasının sebebini; konunun önemini ve değişik formasyona sahip kişilerce, farklı noktai nazarlardan ele alınmasının gereğini vurgulayarak belirtmektedir. Ayrıca da kendisinin de son dönemde medrese ilimlerini okumuş olması sebebiyle, onu içinden çıkmış bir kişi gözüyle incelediğini ilave etmektedir.

Giriş (s. 9-72)'te "İslâm'da Öğretim ve İlimler Hakkında Genel Bilgiler" başlığı altında İslâm dininin eğitim ve öğretime verdiği önem, ilk tahsil yerleri ve Farabî (öl. 950), Harezmi (öl. 997), İbn Sina (öl. 1037) ve Gazalî (öl. 1111)'nin ilimleri tasnifleri söz konusu edilmiş bulunmaktadır. Ashında Osmanlı medreseleri ile doğrudan bir ilgisi olmayan bu kısım, daha sonra ele alınan konuları sağlam bir zemine oturtmada faydalı olmaktadır. Bu arada, Giriş'te son olarak yer verilen Taşköprizâde (öl. 1560)'nin İslâm'da ilimlerin tasnifi ile ilgili çalışması, tabiatıyla Osmanlılarda ilim zihniyetini göstermesi bakımından çok önemlidir.

"Medrese Programları ve İcazetnâmeler" başlığını taşıyan "Birinci Bölüm" (s. 73-130)'de sırasıyla üç büyük başlık altında; önce Fatih, sonra Süleymaniye medreseleri çeşitli yönleriyle incelenmekte; nihayet kanaatimizce son derece de önemli ve orijinal sayılabilecek icazetnâmeler üzerinde durulmaktadır.¹

Kitabın son bölümünde (s. 131-334) Sayın Atay; "Medreselerin Gerilemesi ve Islahat Hareketleri" ni geniş bir biçimde değerlendirmiş bulunmaktadır. Bu bölüm, tarihi kronoloji içerisinde Osmanlı medreselerindeki bozuklukları, yapılan ve yapılmak istenen ıslahat çalışmalarını başlangıçtan son döneme kadar, içermektedir.

Kitabın sonuna İsimler, İstilahlar, Yeradları Fihristleri (s. 339-355) ilave edilmiş bulunmaktadır.

Şüphesiz büyük bir araştırma ve emek mahsülü olan, kendisinden önce sahasında yapılan çalışmalardan da istifade edilerek gerçekleştirilmiş bulunan bu eseri, önemli bir araştırma olarak değerlendirmek gerekir. Biz bu kitap hakkındaki sözlerimizi bitirmeden önce önemsiz bazı matbaa hatalarıyla bitlikte, unutulduğunu tahmin ettiğimiz, bununla birlikte yine de bir eksiklik olarak gördüğümüz Bibliyografya'nın yokluğunu belirtmek isteriz. Ayrıca da hem sayın Atay'ın ve hem de konuyla ilgilenen diğer bazı araştırmacıların gözünden kaçan bir hususu belirtmek isteriz.

Bilindiği gibi Osmanlı medreselerinde daha II. Bazezid döneminde (1481-1512) bazı aksaklıklar görülür.² Zaman içerisinde çeşitli sebeplere

¹ Bu konu daha önce de H. Atay tarafından genişçe ele alınmıştır: *Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nâmeler*, V.D., S. 13 (Ankara 1981), s. 171-235. Atay'ın Osmanlı medreseleri ile ilgili diğer makaleleri bkz. *Medreselerin Gerilemesi*, AÜİFD., c. XXV (Ankara 1981), s. 1-43; 1914'de Medrese Düzeni, İİED., c. V (Ankara 1982), s. 23-41.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1965, s. 68 (Şakayik tercümesi (Mecdi), s. 347).

bağlı olarak artan bu bozuklukların giderilmesi için bazı tedbirler alınmış, ıslahat fermanları ve kanunnâmeler yayınlanmıştır. Bunların araştırmacılar tarafından tarihi kesin olarak belirlenmiş bulunan en eskisi III. Murad dönemine (1575-1595) ait olup 29 Şevval 983/1 Şubat 1576 tarihli dir.³ Bu arada Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde 1970 numarada yer alan ve *Kânunnâme-i Sultan Süleyman Hân* ismini taşıyan bir mecmuada yer alan⁴ ve medreselere verilmek istenen düzenle ilgili bir ferman ise araştırmacıların dikkatlerini üzerine çekmiş olmasına rağmen tarihi belirlenememiş bulunmaktadır. Bu ise medreselerin ıslahı konusunda yayınlanan ferman ve kanunnâmelerin en eski tarihlisinin hangisi olduğu hakkındaki kanaatleri etkilemektedir. Nitekim Uzunçarşılı'nın "diğer bir ferman da"⁵ diyerek bir bölümünü verdiği bu önemli belgenin tarihi hakkında, "*XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*" adını taşıyan bir doktora tezi yapmış bulunan Cahid Baltacı da kesin bir karar verememiş ve "muhtemelen II. Selim devrine ait bir kanunnâme"⁶ demekle yetinmiştir. Yine C. Baltacı eserinin diğer bir yerinde⁷ bu kanunnâmenin bulunduğu mecmuada Kanunî ve onu takip eden padişahlara ait, kronolojik olmayan bir sıra içinde, muhtelif hatt-ı hümayunların bulunduğunu, tarihsiz olan bu hatt-ı hümayûnun üzerinde bulunan bir diğerinde 944 tarihinin bulunduğunu belirtmiştir. Sonuçta bu kanunnâmenin "II. Selim veya III. Murad devrine aid olması muhtemel görülmektedir" değişir⁸

Sayın Atay da oldukça geniş bir tahliline giriştiği bu kanunnâmenin tarihini belirlemede güçlük çekmiştir.⁹ Bir yerde; "Her ne kadar Kanunî Sultan Süleyman'a atfedilen kanunnâmenin gerçekten onun zamanında olup olmadığını tesbit etmek henüz güçlük arz etmekte ise de" diyen Atay, daha sonra bu kanunnâmenin tarihinin bilinmediğini, "... Kanunî'ye ait olması gerektiğini tarihî oluş ve mana bakımından ileri sürmenin..." kendisine doğru gelmediğini ilave etmekte, ve "zayıf bir ihtimalle şimdilik bu fermanın II. Sultan Selim'e atfedilmesine rıza göstereyim" diyerek belgenin tahliline girişmektedir. Oysa merhum

3 Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983, s. 178.

4 Vr. 122b-123b.

5 İ. H. Uzunçarşılı, A.g.e., 15-16.

6 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 67, d. not 28. Burada fermanın bir bölümü verilmiştir.

7 A.g.e., 69-70, d. not 42a.

8 A.g.e., 70. Bu belgenin fotoğrafı ve yeni Türk harfleriyle tam metni yazarın kitabının 623-27. sayfalarında Ek olarak yer almaktadır.

9 H. Atay, A.g.e., 175 V. dd; Ayr. bkz. *Medreselerin Gerilemesi*, s. 2 vd.

hocamız Tayyip Gökbilgin'in Bursa Şer'îye Sicillerinden Kanunî dönemiyle ilgili yayınladığı belgelerden biri bu konudaki düğümü çözmüş bulunmaktadır. Bu ferman Veliyyüddin Efendideki kanunnâmenin aynıdır ve evâil-i Şevval 944/3-12 Mart 1538 tarihini taşımaktadır.¹⁰ Yani Süleymaniye medreselerinin (1550-1557) arasında kurulduğu düşünülürse¹¹ bundan 15 sene kadar öncenin tarihini taşıdığı öğrenilir. Bu vesileyle Sayın Atay'a bundan sonraki çalışmalarında da başarılar dileriz.

10 Tayyip Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman Devri Müesseseleri ve Teşkilâtına Işık Tutan Bursa Şer'îye Sicillerinden Örnekler*, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılıya Armağan, Ankara, 1976, s. 96-98.

11 Şehabettin Tekindağ, *Medrese Dönemi (Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi)*, İstanbul, 1973, s. 16-17.